

Apraham Kasapyan ve eşi Öjeni Kasapyan (Kelebekyan), 1933.

Apraham Kasapyan

1902'nin 2 Temmuz günü, Tekirdağ'ın –ya da Ermenice adıyla Rodosto'nun– Takavor (Tekfur) mahallesinde dünyaya geldi. Babası Hovsep bakkallık yapıyordu. Annesinin adı Verkin, ablasının adı Yeğisapet'ti. Hovhanyan Okulu'na gitti, ancak 1915'te ailesiyle birlikte tehciye gönderildi. 3,5 yıl süren, halası, büyükbabası, eniştesi ve eniştesinin kardeşini kaybettiği ölüm yolculuğundan mucizeler eseri kurtuldu. Tekirdağ'a döndü. Öğrenimine kaldığı yerden devam etmek istedi, ancak artık yaşça büyük olduğu için okulu bırakıp bir kunduracının yanında çalışmaya başladı. 19'unda İstanbul'a gelerek terlik ve ayakkabı ticaretiyle uğraştı. 1923'te Avrupa'ya gitti. Fransa ve Romanya'da işçi olarak çalıştıktan sonra 1929'da Türkiye'ye döndü. İyi bildiği ayakkabıcılığı önce tezgâh açarak, daha sonra Mahmutpaşa ve Kadıköy'deki dükkânlarında sürdürdü. Eşi Öjeni Kelebekyan'la 1933'te evlendi ve ilk çocuğu Janet 1936'da, ikinci çocuğu Silva 1942'de dünyaya geldi. 1941'de gayrimüslim cemaatlere mensup erkeklerin toplanarak yol yapımında çalıştırıldığı Yirmi Sınıf Nafia Askerliği uygulamasıyla askere alındı. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra bu kez 1942'de Varlık Vergisi ile hayatı yeniden altüst oldu ve Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmemek için, büyük emeklerle açtığı Kadıköy'deki iki dükkânını satmak zorunda kaldı. Mahmutpaşa'da bir dükkân açtı ve emekli olana dek bu dükkânda çalıştı. 1960'ta çok sevdiği eşi Öjeni'yi toprağa verdi. 1969'da, emekliye ayrıldıktan sonra, hayatını Ermenice olarak kaleme aldı. Son yıllarını çocukları ve torunlarıyla geçiren Kasapyan 22 Nisan 1972'de hayatını kaybetti ve Balıklı Ermeni Mezarlığı'na, eşinin yanına gömüldü.

EDİTÖRDEN: SUNUŞ NİYETİNE

Gerçek *Survivor*

İngilizce *Survivor* sözcüğü, Türkiye'nin popüler hafızasında, Batı menşeli ünlü yarışma programının hayli başarılı, reytingi yüksek uyarlamasıyla yer alıyor. Birbiriyle, ama en çok da çetin doğa koşullarıyla yarışan, her biri birbirinden fit ve güzel bedenler televizyon aracılığıyla arz-ı endam ederken, katılımcıların sinirlerinin zamanla, açlık, yorgunluk, güvensizlik, sevdiklerine ve evlerine duydukları özlem gibi nedenlerle nasıl harap olduğunu da gözlemliyoruz. Ruh halleri kan şekerleriyle birlikte giderek “düşen”, günler geçtikçe karakterlerinin o güne dek belki kendilerinin bile bilmedikleri yanları zuhur eden yarışmacılar, birbirleriyle sürtüşmeye, kavga etmeye başlarken, heyecan dozu da artıyor. Ve nihayet, kasları ve sinirleri en güçlü olan yarışmayı kazanırken, rakiplerini yarışmanın, dolayısıyla simgesel olarak hayatın dışına iten gerçek *Survivor* ödüllere boğuluyor. Oyunun ve programın mesajı basit: Hayatta kalmayı başaran, kazanır.

Oysa soykırımı uğramış halkların hafızasında, büyük değil, küçük harfle yazılan *survivor*, tek bir anlama geliyor: Katliamlardan, sürgünlerden, tecavüzlerden, ölümlerden, ateşten ve kılıçtan geçerek hayatta kalabilen kimse. Ermenicesiyle *verabroğ*, yeniden yaşayan. Tıpkı, *Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?* adıyla yayımladığımız hatıratın sahibi Apraham Kasapyan gibi.

1915'te tehcir emriyle, resmi tezlere göre "düşmanla işbirliği yaptığı için" memleketi Tekirdağ'dan ölüm yolculuğuna çıkarıldığında 13 yaşında olan, yaklaşık üç buçuk yıl türlü ölümlerin kıyısında dolaşan, kimi yakınlarını kaybetse de -Ali İhsan Bey adında bir kaymakam sayesinde- ailesinin çoğunluğuyla birlikte hayatta kalma şansına erişen Apraham Kasapyan'ın hatıratı, sadece "Gide, bir daha da gelmeye" denilen o kara günleri anlatırken değil, sonraki 50 küsur yıllık yaşantısından bahsederken de, bu hayata tutunma çabasının damgasını taşıyor.

Yani bir hayatın değil, aslında bir hayatta kalışın hikâye edilmiş hali bu metin. Temelde 1915 ve sonrasının cana kast eden koşulları altında nasıl ayakta durulabildiğini anlatıyor. Bir günde yerlerinden yurtlarından edilen, üstelik bir Pasifik adasının güvenliği sağlanmış sözde tehlikeleri altında değil, dağda bayırda, gece gündüz, sıcakta ve soğukta yüzlerce kilometre kat eden genç yaşlı yüz binlerce insanın yaşayabileceği her türden tehdit altında ölmeye çalışan bir çocuğun yaralarını ve korkularını ömrü boyunca sırtında taşıyan birinin hikâyesinden söz ediyoruz. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye Ermenilerinin bu tür hikâyeleri anlatmak konusunda, malum nedenlerle ne kadar ürkek ve ketum olduğu göz önüne alındığında, nadir, değerli ve çok da cesur bir hikâye aynı zamanda.

İşte tam da bir hayatta kalış hikâyesi olduğu için, Kasapyan'ın tanıklığı, öncelikle ekonomik ve sosyal olarak hayatın devamlılığını merkeze alan bir bakış açısına sahip. Sürgün yolunda bile paraya ve paranın sağlayacağı güvenceye ihtiyacı olan insanın, her koşulda, kendisinin ve ailesinin güvencesi için ekonomik durumunu düşünmesinden daha doğal ne olabilir? Onu al, bunu sat, İstanbul'a git,

dükkân aç, ortam kötü, Fransa'ya git, oradan Romanya'ya geç, İstanbul'a dön, çalış, çalış, çalış, ekmeğini çıkarmak için çalış, kriz anlarında elinde nakit olsun, yarın başına ne geleceğini bilemezsin, kenara biraz para koy, ileride çocuklarına bırakabileceğin bir şeyler biriktir. Bunları becerdiysen çocuklarını evlendir, torunlarını kucağına al, ailen devam etsin. O da oldu, zaten yaşlandın, emekliye ayrılabilirsin. Ayrıldın ve vaktin bol, ama hayatın boyunca çalıştığın için çok sıkılıyorsun, o zaman otur hayatını yaz, belki ileride birileri okur, okur da ömrün boyunca yakınmaya fırsat bulamadığın dertlerini anlar. Okuyan olmazsa da dert değil, yaşadıklarını yazıya dökmek, çok zor da olsa, "tasviri imkânsız" da olsa, bir şekilde anlatılmalı. İşte hepsi bundan ibaret. Zaten, "Hayat dediğin bir rüya" değil mi?

Apraham Kasapyan'ın hatıratı, Soykırım, Varlık Vergisi, 20 Sınıf Nafia Askerliği, 6-7 Eylül ve bir ömürden çok daha fazlasına sığabilecek daha nice felaketi yaşamış, bütün bunlara karşılık pes etmemiş, hayata dört elle sarılmış bir adamın, gerçek bir *survivor*'ın, bir *verabroğ*'un hikâyesi.

O şimdi İstanbul Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda yatıyor ama hatırası bu kitapla hep yaşayacak. Toprağı bol olsun.

1906 թ. 1969. թ.
Արցախի քաղաքում
4 տ. անընդ
ընդմեջ պիտի գրեցնեմ
հիշողություններս
Արցախի, հայաստանի, Գեորգյան
Տնային դպրոցում.
1902. հունիս 2

1906'dan 1969'a yaşadığım hayatı
yazıya dökmek istedim.
Bakalım hafızamı toplamayı
başarabilecek miyim.

Apraham Hovsep Kasapyan

Doğum tarihim: 2 Temmuz 1902

18.10.1969

Արթուր Կարամյան
Ֆեոդ 7/12

Քիչոչսթիան շատից պիտի աշխատի Գեորգի
Վիլյե այս օրս աշխատած խաչք:

Գրիտի որ ոչ ի՞նչ բացառացի չի պիտի ունենա
այն պիտի զարմ իր ինչ բացառիչ որ այս աշխատի
Քիչոչսթիան էր աշխատեցա՞նք ինչ աշխատի
աշխատի խաչքի շուրջ որ ինչո՞ւնի կա՞նչ որ ինչ
Գեորգի: այս ինչո՞ւնի ինչո՞ւնի խաչքի: ինչ ո՞ր ինչ
խաչքի որ ինչո՞ւնի խաչքի: պիտի աշխատի ինչ ո՞ր
աշխատի: ինչ ո՞ր: խաչքի ինչ ո՞ր խաչքի
կա՞նչ ինչ ո՞ր խաչքի աշխատի ինչ ո՞ր
ինչ ո՞ր: ինչ ո՞ր խաչքի խաչքի խաչքի
որ այս աշխատի որ ինչ ո՞ր խաչքի:

Անուանացի ինչ ո՞ր խաչքի այս խաչքի
այս խաչքի խաչքի որ ինչ ո՞ր խաչքի խաչքի
այս: այս խաչքի խաչքի ինչ ո՞ր խաչքի:
այս խաչքի խաչքի խաչքի խաչքի
ու ինչ ո՞ր խաչքի խաչքի ինչ ո՞ր խաչքի
ինչ ո՞ր խաչքի խաչքի ինչ ո՞ր խաչքի
խաչքի խաչքի որ ինչ ո՞ր: և խաչքի
ինչ ո՞ր խաչքի խաչքի

Tekirdağ'dan sürgüne

18 Ekim 1969
Apraham Kasapyan
Feriköy

Bugüne kadar yaşadığım hayatı hatırladığım kadarıyla yazmaya çalışacağım.

Bu devirde, yaşlı, dünyaya veda etmekte olan bir adamın hayatını, onu çok sevenler bile okumaz, biliyorum. Yaşayanların vakti yok ki ölmekte olanın hayatıyla ilgilenirler. Bunu biliyorum, ama yine de, kendime bir meşgale olması için, hatırımda kalanları yazıya dökmeye çalışacağım. Kanaatim odur ki, insanlar hayatları boyunca yakınlarına yardımcı olsalar bile unutulmaya mahkûmlar. Kaldı ki, bunun bir günah olduğu da söylenemez.

Bunun bir suç olduğunu bile bile hayatım boyunca çalıştım... Bu suçu hafifletmenin yolunu bulmak için, kendimi düşünmeden, ailem için çalıştım. Evlendim, iki kızım

oldu. Çok tutumlu bir insan olan rahmetli eşim sayesinde, uzun yıllar gücüm yettiğince çalıştım ve Allah'ın izniyle çocuklarıma bırakmak için bir şeylere sahip olabildim.

Başladığım epey zor bir iş ama hatırladıklarımı yazmaya çalışacağım.

Nüfus cüzdanımda da yazdığı gibi, 2 Temmuz 1902'de Tekirdağ'da doğdum.

Çocukluğumla ilgili ilk hatıram, 1908 yılındaki hürriyet gününe* dairdir. Altı yaşındaydım. Üzerimizde kırmızı okul önlükleri vardı ve bizi hükümet konağının önüne götürdüler. Sözlerini bugün bile hatırladığım Anayasa Marşı'nı** söyledik. Tabii yaşım icabı o mutluluğun sebebini henüz bilmiyordum.

1911'de Balkan Savaşı başladı. Dokuz yaşındaydım ve hafızam beni yanıltmıyorsa ikinci sınıftaydım. Bulgarlar Tekirdağ'ı işgal ettiklerinde, askerler barınmak için bütün okullarımızı alınca okulsuz kalmıştık. Babam [Hovsep Kasapyan] o sıralar bakkallık yapıyordu. Ben de küçük yaştan beri ticaretin içinde oldum ve bu mesleği sevdim. Bir gün babamdan, bana ahşap bir tepsi yapmasını, içine de satmam için bir şeyler koymasını istedim. Babam bana küçük bir tepsi yaptı. Boynumdan asmam için iki yanına ip bağladı. İçine sigara kâğıdı, kibrit, çakmaktaşı ve fitil koyduk, satmaya başladım. Bu, ticaret hayatımın ilk tecrübesiydi.

---

* Tarihe '1908 Devrimi' olarak da geçen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 23 Temmuz günü "İyd-i Milli" yani "milli bayram" ya da "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmış, bu gelenek 1935'e kadar devam etmiştir.

** Muhtemelen "Kanun-ı Esasi Marşı". *İkdam* gazetesinin 3 Ağustos 1908 tarihli haberine göre marşın bestecisi Mösyö Karikopulo'dur. İlk önce İstanbul Beyoğlu'ndaki Belediye Bahçesi'nde seslendirilmiştir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilerek Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde olduğu gibi, Araham Kasapyan'ın memleketi Tekirdağ'da da kutlamalarla karşılanmıştı. Yukarıdaki tarihi fotoğraf, 1908'in aralık ayında, Meclis-i Mebusan'ın açılışı vesilesiyle Tekirdağ (Rodosto) hükümet konağının önünde yapılan töreni resmediyor. Kasapyan, hatıratında o günü, "Altı yaşındaydım. Üzerimizde kırmızı okul önlükleri vardı ve bizi hükümet konağının önüne götürdüler. Sözlerini bugün bile hatırladığım Anayasa Marşı'nı söyledik" sözleriyle anıyor. Dolayısıyla, fotoğrafta yer alan çocuklardan birinin Araham Kasapyan olması ihtimal dahilinde.

Համայն Արմ. Տարբի

Tekirdağ'da Ermeniler

Tekirdağ'da 1914-15'te yaşananların arifesinde, kentin yaklaşık 30 bin kişilik nüfusunun 15 bin kadarı (yaklaşık 2049 hane) Ermeni'ydi. Kentin güneybatısında, deniz kenarındaki, Kasapyan ailesinin de yaşadığı Takavor mahallesinde 8600 (1182 hane) ve kuzeydoğuda, iç kesimlerdeki Surp Haç'ta 6400 (867 hane) Ermeni yaşıyordu.

1915'te yaşanacak tehcir ve katliamların ilk işareti, "Rodosto Olayları" diye anılan ve 1-3 Temmuz 1913'te gerçekleşen pogromdu. I. Balkan Savaşı yenilgisinin ardından Osmanlı yönetiminde Hıristiyan gruplara karşı öfke artmıştı. 1 Temmuz'da bir Ermeni'nin silahla vurulmasından sonra Tekirdağ'daki Ermeniler, dükkânlarını terk ederek kaçtılar. Şeref Bey komutasındaki askerlerin açtığı ateş sonucunda yüz kişi öldürüldü. Olayın izleri henüz çok tazeyken, 26 Ağustos'ta Ermeni mahallesinde şüpheli bir yangın çıktı. 1914 sonbaharına girilirken, önce Ermeni erkekler amele taburlarına alındı, ardından 20 Eylül günü şehrin ileri gelen Ermenileri tutuklandı. Kademeli olarak, 31 Ekim'e kadar tehcir uygulamaya geçirildi ve yaklaşık 10 bin kişi zorla yerinden edilmiş oldu.

Piskopos Krikor Taranağtsi'nin (1576, Kemah - 1643, İstanbul) 'Vakayiname' adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre, Ermeniler, 1605'te Erzurum, Erzincan, Eğin ve Kemah'taki Celali İsyanı ve sonrasında yaşanan katliamlardan kurtulmak için Tekirdağ'a göç etmişti.

Tekirdağ'da Ermeniler, kunduracılık, demircilik, tenekecilik, kuyumculuk ve marangozluk gibi zanaatlarla ve özellikle Surp Haç mahallesinde tarımla uğraşıyorlardı. 63 bin dönüm tarım arazisinin 49 bin dönümü Ermenilere aitti, ayrıca 8720 dönüm bağları vardı. Şehirdeki yedi un fabrikasının tamamı Ermenilerindi.

Tekirdağ'daki zanaatkârların büyük çoğunluğu da Ermenilerden oluşuyordu. 1903'te, kunduracılıkla ilgili bir dernek bile kurmuşlardı. Derneğin kayıtlarına göre, günde 2000 çift ayakkabı üretiliyordu. Ermeni demirciler, Avrupa'dan demir ithal ederek yaptıkları üretimlerle şehrin ekonomik kalkınmasına da öncülük etmişlerdi. 56 demirci atölyesinin 51'i, 26 manifatura dükkânının da 25'i Ermenilere aitti.

Kentte, Ermenilerin, 1915'ten önce 1073 öğrencinin eğitim gördüğü dört ilk ve orta okulları vardı. Yörenin ilk Piskoposu Ulniyeli (Zeytun, Süleymanlı) Hagop, Trakya'nın en eski kiliselerinden biri olan Surp Hreşdagabed Kilisesi'ni 1607'de inşa etti; kilise 1629'da bir saldırıda tahrip edilince yeniden inşa edilerek Surp Pırgıç adını aldı. 1882'de yeniden yakılan kilise, 1907'de tekrar inşa edildi. 1606'dan sonra Tekirdağ'da Ermeni nüfusu hızla artınca, harabe halindeki bir Rum kilisesi Surp Hovhannes adıyla ibadete açıldı, ne var ki bu kilise de 1864'te yandı ve bir daha inşa edilemedi.

Kentte Ermenilerin nüfusu arttıkça, yeni mahalleler ve o mahallelerle birlikte yeni kiliseler de inşa edildi. Surp Haç veya Çiftlik adlı yeni mahallede de ilk önce ahşap olarak inşa edilen, sonradan taşlarla örülen kilise dışında, 1841'de Surp Takavor Kilisesi yapıldı; bu kilise ancak 1912'deki depreme kadar varlığını sürdürebildi. Bu arada, limanda yaşayan elli kadar Protestan Ermeni de kendi ibadethanelerini kurdular.

Tekirdağ'ın dini açıdan bir başka önemi de, her yıl, Paskalya'dan günlerce önce Kudüs'e hac ziyareti için gemilerin kalkmasıydı. Bu hareketlilik, Tekirdağ limanını bölgede önemli bir ticari merkez haline getiriyordu. Özellikle Trakya'da yetişen tarım ürünleri, bu liman sayesinde pek çok merkeze ulaşıyordu.

Bulgarlar 9 ay sonra şehrimizden ayrıldılar. Okullarımız tekrar açıldı ve ben yeniden okula başladım. 1914'te bu defa Birinci Dünya Savaşı gelip çattı. 12 yaşındaydım. Bu savaşa biz Türkler Almanların yanında girdik. Benim yaşında bir çocuk savaşın nasıl bir şey olduğunu anlayamazdı. Asker toplamaya başladılar. 45 yaşın altında olan erkekleri askere aldılar. Her tarafta derin bir keder vardı. Babam 45 yaşını birkaç gün önce doldurduğu için askere gitmedi.

1915'in başında, hükümet biz Ermenilerin sürgün edilmesini emretti (*aksor*).^{*} O yıllarda Tekirdağ'daki Ermeni nüfusu 18 bindi. Yalnız 2-3 bin kişiye, asker ailesi oldukları için dokunmadılar. Geri kalan 15-16 bin kişi, yanlarına yalnız birer yorgan alma izni verilerek yola çıkarıldı. Nereye gittiğimizi ise kimse bilmiyordu. Sadece Adapazarı civarına yerleştirileceğimiz söyleniyordu. Kötü bir şeyler yaşanmakta olduğunu hissedebiliyordum. Ama dedim ya, daha çocuktum ve her ne olursa olsun o kaygılı hava benim için birkaç dakika içinde dağılıyordu.

Dedem [Hacı Kevork Ağa Bızdıgıyan], ninem [Maryam Bızdıgıyan] ve dayım [Bedros Bızdıgıyan] ve bütün ailem yola çıktık.

---

* Kasapyan bu cümlede “yerinden etme, sürgün, tehcir” anlamındaki Ermenice “*değahan mel*” tabirini kullanıyor ve bununla yetinmeyip, “sürgün, tehcir” anlamındaki “*aksor*” açıklamasını parantez içinde veriyor.

Ŗu sŖrgŖn dedikleri

İlk durağımız İstanbul Sirkeci'deki, bugŖn Paket Postanesi'nin olduğu yerdirdi. İkinci gŖn, İstanbul'dan 300-400 kiŖi kŖçük bir gemiyle İzmit'e vardık. Gemiden indirildiğimizde, bizi daha Ŗnce sŖrgŖn edilmiŖ olan Ermeni bir ailenin evine gŖtŖrdŖler. O kadar çok insanı buraya yerleŖtirmişlerdi ki bir merdiven altında gŖçbela yer bulduk. Geceyi orada geçirdikten sonra, ikinci gŖn bizi trene bindirdiler. Nereye gittiğimizi kimse bilmiyordu.

Bilecik'e vardığımızda bizi indirdiler. Orada bir gŖn kaldıktan sonra tekrar trene bindirildik. Bu sefer Konya'ya geldik. Artık bŖyŖklerimiz bu yolun hepimizi nasıl bir sona doğru gŖtŖrdŖđŖnŖ anlamaya baŖlamıştı. Sefalet giderek daha fazla baŖ gŖsteriyordu.

Konya'da beş-altı gün kaldıktan sonra bize Pozantı'ya gitmemiz için bilet aldirttilar. Trene bindirildik. Çileli bir yolculuktan sonra Pozantı'ya vardık. Pozantı, yüksek dağlarla çevrilmiş küçük bir kasabaydı.

Babam dükkânını öylece kapatıp yola çıkmıştı. Yanında çok parası yoktu. Üstelik dedem felç geçirmişti ve yürüyemiyordu. Bu yüzden, güçlü, dinç bir adam olan babam onu hep sırtında taşıyor ve dedemin hayır dualarını alıyordu.

Bu uzun yolculukta yüz binlerce insan, perişan bir halde, aç biilaç yürüyerek yol alıyor ve artlarında binlerce kurban bırakıyorlardı. Ölümün kıyısına gelmiş sevdiklerini yollarda bırakarak, bilinmeze doğru yol alıyorlardı.

Pozantı'da iki gün kaldıktan sonra, bir araba kiralayarak Tarsus'a doğru yola çıktık. Bizimle birlikte yayan gelen sayısız insan vardı. Yol üstünde ise binlercesi ekmek dileniyordu. Yarın ne halde olacağını bilmediğinden ancak bir iki kişiye yardım edebiliyordun. Velhasıl, Ermeni halkı için daha önce hiç duyulmamış bir zulüm başlamıştı. Nihayet, üç gün bu perişanlığın içinden geçerek Tarsus'a vardık. Bizden önce yüz binlerce insan gelmiş ve burada çadırlar kurmuştu. O kalabalığın arasında Yepras teyzem de vardı.

Babam beni de yanına aldı ve vakit kaybetmeden Tarsus'a indik. 3 altın lira verip bir çadır aldık. Aklı ticarete iyi çalışan babam, 300-400 ekmek satın almayı akıl etti. Bir araba tutup çadırların olduğu yere döndük. O ekmekleri kısa sürede satıp az da olsa bir para kazandık.

Artık tüm yetişkinler bu yolun bizi ölüme götüreceğini anlamışlardı. Bu minvaldeki sözleri sürekli duyuyorduk ama yine de gerçek manasını kavrayamıyorduk. 6-7 gün

kadar Tarsus'ta kaldıktan sonra bizi oradan ayrılmaya zorladılar. Tekrar araba kiralayarak Osmaniye'ye doğru yola çıktık. Üç gün sonra oraya vardık.

Bugün o yoldaki perişan haller gözümün önüne geliyor. Acaba bunları tasvir edebilir miyim diye düşünüyor ama bunu becerebilmenin benim kalemimin harcı olmadığını anlıyorum.

Osmaniye'de, tüm akrabalarımızla beraberdik. Burada da sefil bir çadırlar yığını vardı. Kiminin eli yüzü biraz daha düzgündü, kimi ise sadece halılardan kendine barınacak bir yer yapmıştı. Nihayet, tarifsiz bir manzara. Parası olanlar ellerindekiyle idare ediyor, parası tükenmiş olanlar –ki çoğunluk bu haldeydi– yanlarına aldıkları birkaç parça eşyayı satarak kuru ekmekle karınlarını doyurmaya çalışıyordu.

Osmaniye'ye varmamızdan birkaç gün sonra, bir tellal duyuru yapmaya başladı: "Yarın sabaha kadar herkesin burayı terk etmesi gerekiyor!" Bu haber üzerine, orada bulunan binlerce zavallının çoğu aynı gece, tekrar sırtlarına birer yorgan vurup yollara düştü. Bizdeki gibi ailesinde yürüyemeyecek durumda birileri olanların ise araba kiralamaktan başka çareleri yoktu.

Babam araba bulmak için koşuşturup durdu. Fakat aynı durumda olanların sayısı o kadar fazlaydı ki, bunu başarabilmesi imkânsız görünüyordu. Baktı ki olacağı yok, babam ertesi gün erkenden kalkıp uzak bir köye gitmeye karar verdi. Sabah güneş doğmadan yola çıktı. O gittikten bir süre sonra, insanlar arasında bir panik başladı. Bir grup jandarma kalabalığın arasına dalmıştı. Ellerindeki süngülerle toplanmamış çadırları yırtmaya başladılar. Zavallı halk, can havliyle eline ne geçirebildiyse sırtına atıp

kaçmaya başladı. Artık manzarayı hayal edebilirsiniz... Biz çadırımızı toplamış babamı bekliyorduk. O kargaşa arasında bazı çadırları da ateşe vermişlerdi. O sırada dayım jandarmalardan birinin yanına gidip eline 1 Mecidiye verdi ve babamı beklememiz için izin istedi. Parayı alan jandarma, amcama eşyalarımızı demiryolunun diğer tarafına geçirmemizi söyledi. Birkaç yardımcı bulup eşyaları demiryolunun diğer tarafına taşıdık. Birkaç saat içinde binlerce çadır toplanmış, geriye neredeyse hiç iz kalmamıştı.

Bizim gibi araba bekleyen birkaç aile daha vardı. Saatler hızla akıyor, ancak babam bir türlü gelmiyordu. Hepimiz ağlamaya başladık. Her gördüğüm arabanın yanına koşuyor ama hayal kırıklığıyla geri dönüyordum. Nihayet babam saatler sonra bir arabayla geldi.

Yanımızdaki kırık dökük birkaç parça eşyayı arabaya yükledik. Dedem, ninem, kız kardeşim ve ben arabaya bindik, İslahiye'ye doğru yola çıktık. Bu üç günlük dayanılmaz yolculuğu tasvir edebilmem mümkün değil.

İslahiye'ye varır varmaz hemen çadırımızı kurduk. Osmaniye'de olanların tekrar etmesinden korkan babam hemen ertesi gün için araba kiralamak istedi. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabah erkenden Katma'ya doğru yola çıktık. Bu yolun Ermeniler için bir ölüm yolculuğu olduğu anlaşılmıştı artık. Açlıktan, hastalıktan ölenlerin haddi hesabı yoktu. İnsanlar o kadar umutsuz durumdaydı ki, ölenler için ağlayacakları yerde "O da kurtuldu!" diye seviyorlardı. Sahibi olanlar tepelere bir yere gömülüyor; sahipsizler ise gömülmeden öylece ortada bırakılıyorlardı.

Nihayet Katma'ya vardık. O güne dek gördüğümüz çadırların iki misli kadar çadır kurulmuştu. Ama oradakilere bir süredir dokunmamışlardı ve insanlar da barınıp besle-

nebilmek için yollar bulmuş, ekmek pişirmek için fırınlar yapmıştı. Babam da vakit kaybetmeden bir fırın yaptı. Ekmek yapıp satmaya başladık.

Yirmi iki gün Katma denen tren istasyonunun yanında kaldık. Pislik o kadar arttı ki, dizanteri hastalığı baş gösterdi. Her gün binlerce kişi ölüyordu. Bu sırada Ağavni halam da dizanteriden öldü. Onu bulduğumuz yere, ovanın bir kenarına gömdük.

Kaymakam Ali İhsan Bey

Katma'da tüm akrabalarımızın çadırları birbirine yakındı. Bizim çadırın karşısında eczane olarak kullanılan bir çadır vardı. Sahibi genç bir adamdı. Eniştem Boğos Papazyan'ın okul arkadaşı olduğundan, hiç ayrılmıyorlardı. Bu beyefendi orada eczacılık yapmaya gönüllü olarak başlamıştı. Hazırladığı ilaçları, parası olana parayla, olmayanlara bedava veriyordu. İlaç bittiğinde jandarma kumandanından izin alarak Kilis'e gidiyor ve ertesi gün dönüyordu.

Bir gün, Kilis dönüşü koşarak eniştemin yanına geldi. Söylediğine göre, Kilis kaymakamı eski Malkara kaymakamı Ali İhsan Bey'miş. Bunu duyan Boğos eniştem çok sevindi. Ali İhsan Bey'in Malkara'da olduğu dönemde o kadar yakınlarmış ki, Kaymakam Tekirdağ'a indiğinde, ai-

lecek enişteminin evinde misafir olurlarmış. Eniştem hemen kaymakama hitaben bir mektup yazdı ve ona iletmesi rica sıyla eczacı arkadaşına verdi.

Eczacı Bey kumandanın izin alıp Kilis'e gittiğinde, ilk iş kaymakamın evine gitmiş ve enişteminin mektubunu ona vermiş. Mektubu okuyan Ali İhsan Bey heyecanlanmış, eczacıya adeta titreyerek, "Yerlerinden ayrılmasınlar, yarın geleceğim!" demiş.

Eczacı, Katma'ya gelir gelmez durumu enişteme anlattı. Kaymakamın temiz kalbinden şüphesi olmayan eniştem haberi ve mutluluğunu bizimle paylaştı.

Bu arada, çadırlarda insanlar pislik içindeydi. Hastalık günden güne artıyor, bu pis ortamda salgının önü alınamıyordu. Tekrar yola çıkacağımız söyleniyordu. Sanırım bu seferki hayırlı bir yolculuk olacaktı. Bir saat öteye, Kilis'e daha yakın olan Aziziye'ye gitmek üzere yola çıktık.

Aziziye'ye vardığımız günün öğleden sonrasında, Kaymakam Ali İhsan Bey, atlılar eşliğinde Aziziye'ye gelmiş. Yanında bir grup jandarma da varmış.

Çevrede yüzlerce çadır kuruluydu. Ali İhsan Bey birkaç çocuğu toplamış, ellerine biraz para vermiş ve bütün çadırları dolaşıp Tekirdağlı kuyumcu Boğos Papazyan'ı aramalarını, bulana ödül vereceğini söylemiş.

Kısa bir süre sonra çocuklardan biri Boğos eniştemini bulup Kaymakam'a haberi verdi.

Kaymakam, adamlarına beklemelerini söyleyip çadırların arasından geçerek enişteminin bulunduğu yere geldi.

Eniştem hasta, saçı başı darmadağın, sakalları uzamış vaziyette, çadırda yatıyordu. Atlıyı görünce hepimiz şaşırdık, adam Boğos Efendi'ye seslenmemizi söyledi. Koşup haber verince eniştem çadırından çıktı.

Eniştemi o halde görünce kaymakamın suratı allak bulak oldu, gözlerinden bir anda yaşlar boşaldı. Atının yularından çekip sırtını döndü:

“Çok rica ediyorum Boğos Efendi, karşıma bu vaziyette çıkma, sizi böyle görmek istemiyorum. Yalnız, bana kaç kişi olduğunuzu söyle ki sizi bir haftalığına Kilis’e aldırayım.”

Eniştem otuz üç kişi olduğumuzu söyledi. Kaymakam atından indi, hemen bir izin *tezkeresi* yazıp çocuklardan birine verdi. Vakit kaybetmeden birkaç araba tutup Kilis’e, falanca otele gelmemizi söyledi ve eniştemi bulan çocuğa 5 kuruş (o zaman çok paraydı) verdikten sonra arkasına bakmadan uzaklaştı.*

Vakit kaybetmeden arabaları tuttuk. Kalan birkaç parça eşyamızı yükledik.

Bu arada babam ortalıkta yoktu. Sabah erkenden kalkıp Katma’ya inmişti. Köylülerden mal alıp çadırlarda satıyor, böylece günlük harçlığımızı çıkarıyordu. Hep beraber onu karşılamaya çıktık ve bir saat sonra bulup birlikte döndük.

Hemen Kilis’e doğru yola koyulduk. Tam iki saat sonra Kilis’teydik. Bize söyledikleri otel, şehrin girişinde yeni ya-

---

* Burada sözü edilen Kilis Kaymakamı Ali İhsan Bey (kayıtlarda İhsan Bey), daha sonra Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü oldu ve soykırımla ilgili Halep Valisi Abdülhalik’in (Renda) suç ortağı olarak yargılanan Abdulahad (Abdullah) Nuri’nin İstanbul’da görülen davasında ifade verdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun resmi gazetesi *Takvim-i Vekai*’nin 3540. sayısında Ali İhsan Bey’in verdiği ifadeyle ilgili şu bilgiler yer alır: “Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü İhsan Bey Kilis Kaymakamı iken, Dersaadet’ten Halep’e gönderilen Abdullah Nuri Bey’in tehcirin imha maksadına müstenit bulunduğunu ve, ‘Ben Talat Bey’le temas ettim, imha emirlerini bizzat aldım. Memleketin selameti bundadır’ diyerek kendisini de iknaya çalıştığını beyan etmektedir.” (Bu bilgiye ulaşmamızı sağlayan tarihçi Mehmet Polatel’e teşekkür ederiz.)

pılmış bir yerd, yakınında, İşbir *kasdeli** adında bir çeşme vardı. Aylar sonra ilk kez temiz suyla yıkanma ve temiz su içme şansımız oluyordu.

Oteldeki odalarımıza yerleştığımızda, mutluluk gözyaşları dökmekten başka hiçbir şey yapacak halimiz kalmamıştı.

---

* Kastel, havuz, çeşme.

Kilis'te

İyi yürekli kaymakam, Ermenilere yardım etmenin suç olduğu o günlerde, başına bir şey gelmesinden korktuğundan temkinli davranıyordu. Otuz üçümüzü şehrin üç ayrı semtine yerleştirmek üzere yanımıza bir adamını gönderdi. Adam üç ev tutmuştu bile. Bu evlerde on birer kişi kalacaktık. Evler, Ermeni *müteahhitlerin** ailelerine aitti. Bizim kalacağımız ev, Okçuoğlu İskender'in eviydi. Anneleri

---

* Apraham Kasapyan, hatıratında “demiryolu müteahhidi, müteahhit” gibi sözcükleri, Bağdat demiryolu hattının inşa ve bakım işlerinde çalışan işçiler için kullanıyor (örneğin bkz. s. 30). Bu hatta yürütülen çalışmalar sırasında zorunlu işçi olarak çok sayıda Ermeni kullanılmış, demiryolu işçisi olmak –her zaman olmasa da– bazı durumlarda tehirden ve katliamlardan korunmak anlamına gelmişti.

Maryam Bacı'ydı. Çok iyi bir aileydi. O yörenin insanları çok geri kalmış olduğundan, Maryam Bacı'nın 18 yaşındaki kızı Zabel, her gün bizden bir şeyler öğrenmek için yanımıza gelirdi. Kaldığımız oda bir hayli büyüktü. Yanımızda getirdiğimiz çullarımızı yere serip on bir kişi koyun koyuna yatıyorduk.

İlk iş, bana, şehrin geleneğine uygun, geceliğe benzeyen, *entari* denen bir kıyafet dikildi. Böylece, alışveriş için dışarıya çıktığımda dikkat çekmeyecektim.

Böylece yetişkinlerin hiç dışarıya çıkmadan vakit geçirdikleri günler başladı. Bir akşam, yemek yedikten sonra ocağın etrafında oturmuş sohbet ediyorduk. İki kez altışar aylığına Yerusagem'e* hacca gitmiş olan felçli dedem, orada gördüklerini olduğu gibi hatırlayıp anlatmaya başladı ve normalde hafızası çok yerinde olmayıp genellikle pek konuşmadığından bizi şaşırttı. Dayım ve ninem anlattıklarının doğru olduğunu teyit ediyor, sürekli kafa sallıyorlardı. Daha sonra yattık. Dedem hikâyelerini anlatırken tam yanımdaydı. Sabah uyandıığımızda son nefesini vermiş olduğunu gördük. Öyle bir ruh halindeydik ki, ağlayıp ağlamadığımızı hatırlamıyorum. Bugünden baktığımda, ölenin aslında kurtulduğunu düşünüyorum, çünkü yarın ne olacağımız belirsizdi.

Kilise ve papaz olmadığı için büyükbabamı dini törenle gömemeyecektik. Duyduk ki, mahallenin muhtarı Ermeniymiş ve bu adam İncil okuyup cenazeleri defnediyormuş. Ev sahibimiz sayesinde hemen onu bulduk. Muhtar, dedemi kefenle sardı, onu bir tahtanın üstüne koyup götürdüler. Babam da her türlü tehlikeyi göze alıp muhtarla

---

* Erm. Kudüs.

birlikte dedemi gömmeye gitti. İki saat sonra döndüğünde, büyükbabamı şehrin epey dışında bir bağa gömdüğünü, baş tarafına da bir taş koyduğunu anlattı. İşte, mal varlığı bugün olsa milyonu geçecek demir tüccarı Hacı Kevork Bızdıgyan'ın ölümü böyle oldu.

*

Birkaç gün sonra, Misak Efendi isminde bir *müteahhit* memuru geldi ve Ali İhsan Bey tarafından gönderildiğini söyledi. Dediğine göre, Kilis'te kalabilmemiz için demiryolu *müteahhidi* üyesi olmak ve Halep'teki müdüriyetten bu iş için gerekli evrakı alabilmek için de erkek başına 15 altın lira ödemek gerekiyordu. Misak Efendi, "Ali İhsan Bey'i mutlaka görün!" dedikten sonra daha fazla bilgi vermeden yanımızdan ayrıldı. Ertesi gün eniştem kaymakamın evine gitti. Ali İhsan Bey, üzüntüyle, elinden daha fazla bir şey gelemeyeceğini, o kâğıtlara sahip olursak şehirde güvenle kalabileceğimizi söylemiş.

İki gün sonra Misak Efendi tekrar geldi, ona paraları verdik ve izin tezkerelerini beklemeye başladık.

Bu arada Halep valisi, Ali İhsan Efendi'yi bir görev için Halep'e çağırıldı. Kaymakamın yokluğundan istifade etmek isteyen Kilis jandarma komutanı, Ali İhsan Bey'in koruma altına aldığı Ermeni ailelerin yerlerini öğrenerek onları Protestan Kilisesi'nin avlusunda topladı. Niyeti, ertesi gün hepsini Ermenilerin mezar yeri olan Der Zor'a göndermekti.

O günlerde annem de dizanteriden yatıyordu. Jandarma odaya girdi, yorganı annemin hışımla üzerinden çekti ve kendisini izlememizi söyledi. Kozandağlı denilen Jandarma kumandanı da yanındaydı. Eniştem kumandanın yanına gidip ona para teklif etti, en azından hastanın şim-

dilik kalması için izin istedi. Kumandan bu ricayı kabul etti, parayı da almadı.

Annemi, ev sahibimiz Maryam Bacı'nın bakımına teslim edip jandarmayla birlikte Protestan Kilisesi'nin bahçesine gittik. Bahçede 1000-1500 kişi vardı. Orada, memleketimizden Rupen Papazyan Efendi'yi gördük. Rupen Efendi, on kişi başına 45 lira vererek hepimizi sürgünden kurtarmaya çalıştığını söyledi. Avluya girdikten kısa bir süre sonra bahçe duvarından atlayıp annemin yanına gittim. Büyük teyzem de durumu öğrenip annemin yanına gelmişti. Ertesi sabah toplanma yerine gittiğimde, işimizin halledilmiş olduğunu duydum. Kısa bir süre sonra bizi bırakacaklardı. Gerçekten de, yarım saat geçmeden isimlerimiz okundu, bizi serbest bıraktılar ve evlerimize döndük.

Kozandağlı ertesi sabah yanında kâtibiyle geldi, 45 lira-yı aldı ve gitti. Kısa bir süre sonra kâtibi geri döndü ve bizden bahşiş istedi. Ona da dört Mecidiye verdik. O günden sonra adamın adı aramızda hep "Dört Mecid" olarak kaldı.

İşin acı yanı, bu olaydan iki gün sonra Halep'ten kâğıtlarımız geldi. Böylece demiryolu *müteahhidi* üyesi olduk. Bu, Kilis'e üç saat mesafedeki İslahiye'de bir garda odun hamallığı yapmak demektir. O yıllarda trenler odunla çalışırlardı. Sonunda erkekler, kadınları ve çocukları Kilis'te bırakarak, İslahiye'ye çalışmaya gittiler. Bu, o günlerde büyük bir şans ve teminat sayılıyordu.